

Л.В. Позднякова

Т.М. Тищенко

Підготовка учнів до ЗНО з української мови та літератури за темою «Діалектна лексика»

Зовнішнє незалежне оцінювання – це іспити для вступу до вищих навчальних закладів в Україні. ЗНО – це комплекс тестів, спрямований на визначення рівня знань випускників середніх навчальних закладів при їхньому вступі до вищих навчальних закладів. ЗНО з української мови складається із 57 текстів, укладених на основі шкільних програм: 33 – з мови, 24 – літератури, та власного висловлювання на запропоновану тему.

Досвід показує, що за роки ЗНО з 2007 по 2015 рік питань із діалектології було включено до тестів лише кілька. Зовсім їх не було вже з 2009 року. Зате діалектні слова є у реченнях для аналізу. Укладачі видання «Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі» Авраменко О. М. та Блажко М. Б. (2015) пропонують для підготовки до ЗНО п'ять вправ, пов'язаних із діалектними словами: 1) діалектне слово вжите в реченні (два завдання), 2) визначте, до якої групи за вживанням належать слова (одна група діалектизми), 3) історизм виділено в реченні (одне речення подано з діалектним словом), 4) загальноновживаними є всі слова в рядку (серед загальноновживаних подано діалектизм). В усіх завданнях використано лише слова, характерні для південно-західних діалектів, оскільки вони дуже виразно відрізняються від літературної мови: *файно, колиба, тазда, когут, кобіта, бараболя, вуйко*. Тому вчителю потрібно насамперед опрацьовувати з учнями лексику південно-західних говорів. У шкільних підручниках для 6 класу з української мови звернено увагу саме на діалектні слова, вживані в південно-західних говірках, про що повинні пам'ятати укладачі тестів для ЗНО.

На вивчення теми «Діалектні слова» у шкільній програмі з мови відведено лише 1 годину у 6 класі. Зрозуміло, що цього недостатньо, щоб підготувати учня, майбутнього випускника і абітурієнта, до складання ДПА та ЗНО, хоча підручники і подають інформацію, необхідну для вивчення теми, правда, по-різному і в різному об'ємі. Для аналізу візьмемо чинні підручники з української мови, а саме: Українська мова: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – 240 с. та Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т. Рідна мова : Підруч. Для 6-го кл. – К. : Грамота, 2011. – 296 с.

О. П. Глазова діалектні слова розглядає в одному параграфі разом із професійними, термінами та просторічними словами (с. 51). Теоретичний матеріал авторка обмежує тим, що подає визначення діалектних слів, вказуючи на те, що в літературній мові на позначення цих же понять використовують інші назви; зауважує, що в текстах наукового стилю діалектні слова використовують тоді, коли вони є предметом вивчення, а в художній літературі для правдивого та яскравого відображення особливостей місцевого побуту або для мовленнєвої характеристики героїв твору. На жаль, у цьому підручнику немає інформації про діалектний поділ української мовної території, тому учням, на нашу думку, важко зрозуміти, чому говорять десь там саме так. Хоча вправи підібрані доречні, а їх всього шість. Наприклад, вправа 89 подає цікавий матеріал про діалектні назви лелеки (*бузько, гайстер, боцюн, бусол, черногуз*). Вчителеві доведеться попередньо гарно попрацювати з учнями над загальноновживаними прислів'ями і приказками, щоб учні могли справитися із завданням 90 вправи, бо лише учень шостого класу, який знає відповідник у літературній мові, здатен її виконати. Добре, що укладачка подала слова для довідок і методом виключення діти зможуть розтлумачити лексему *тупиця* у прислів'ї «Так пливе, як *тупиця* під воду», адже у більшості говірок лексема з наголосом на другому складі позначає розумово обмежену людину (СУМ, X, 321). Зауважимо, що Словник української мови в 11 томах, який фіксує цю

лексему з двома значеннями, перше з яких «сокира», вказівки на те, що це лексема *діалектна* чи хоча б *розмовна* не подає. Це ставить під сумнів дотримання укладачкою підручника принципу науковості. У цій же вправі в шостому реченні «Хто шукатиме коня без ганджу, ходитиме пішки» вжито загальнонародну лексему *гандж*, яка має значення «вада, дефект, щербина» і яку Словник української мови фіксує лише з ремаркою *розм.* (СУМ, II, 23). Варто в діалектних словах, на нашу думку, у підручниках ставити наголоси. Вдалими є вправа 91 на визначення загальноновживаних і діалектних слів, які подані парами, та вправа 92, де до кожного діалектного слова необхідно підібрати відповідник із довідки. Вправа 93 особливо буде цікавою для шестикласників, які люблять сучасний мультфільм «Маша та Ведмідь». Тут, очевидно, щоб діти зрозуміли, хто такий вуйко в гуцульських говірках, варто йти від тексту до назви. Крім того, вчитель має обов'язково наголосити, що в гуцульських говірках словом *вуйко* називають дядька по матері, брата матері (СУМ, I, 785), а в переносному значенні вживають на позначення ведмедя.

Окремий параграф діалектним словам присвячено в підручнику «Рідна мова» авторів С. Я. Єрмоленко та В. Т. Сичової. Крім того, в цьому підручнику подано тлумачення понять «діалект», «говір» та загальноприйнятту класифікацію української мовної території. Сприйняттю меж північного (поліського), південно-західного та південно-східного діалектів сприяє кольорова карта України, що відображає діалектний поділ і яка вміщена на с. 45. На карті позначено всі обласні центри України та населені пункти, через які проходять умовні розмежувальні лінії. Тут учитель може провести міжпредметні зв'язки з курсом географії, пригадавши з учнями відомості про адміністративний поділ та обласні центри. Учням уманських шкіл особливо цікаво розглядати таку карту, оскільки м. Умань є відправною точкою для поділу південних діалектів на західні і східні. Отже, розглядаючи карту, вчитель із учнями з'ясовують, до якого діалекту належить їх населений пункт. Всього у параграфі вміщено 8 вправ і до кожної автори пропонують по декілька завдань, що стосуються визначення

діалектних слів та знаходження літературних відповідників. Наприклад, у вправі 99 запропоновано в тексті про співомовки Степана Руданського пояснити значення виділених слів, прочитати уривок зі співомовки, виписати діалектні слова, визначити, до якого діалекту вони належать, до виписаних діалектних слів підібрати загальноживані відповідники, скласти і записати з ними речення. У вправі 100 автори, подаючи текст із діалектними словами, визначають завдання списати і підкреслити діалектні слова. Зрозуміло, що вчитель із учнями будуть з'ясовувати лексичне значення діалектних слів із контексту. Учні шостого класу легко впораються із завданням вправи 101, дібравши до загальноживаних слів першого рядка відповідні діалектні, подані в другому рядку. Позитивним є те, що автори підручника звертають увагу учнів не тільки на лексичні, а й фонетичні діалектні особливості говірок.

Отже, обидва підручники не зможуть повною мірою підготувати випускника до складання ЗНО, навіть якщо він в одинадцятому класі повторить матеріал підручника для учнів 6-го класу. Робота з діалектними словами повинна бути частиною словникової роботи на уроках української літератури постійно, особливо при вивченні творчості письменників-вихідців із південно-західного регіону України, зокрема М. М. Коцюбинського, І. Я. Франка, С. Руданського та інших.

Наприклад, аналізуючи образи героїв «Тіней забутих предків» М. М. Коцюбинського, вчитель обов'язково зверне увагу учнів на цитатну характеристику Іванка і проведе словникову роботу. Працюючи з текстами, поданими нижче, учні з'ясують значення слів *кичера* – гора, стрімка гора, поросла лісом [2, с. 94], *гачі* – штани з домотканого сукна [5, с. 179], *царинка* – невелика галявина в лісі [2, с. 204], *лаба* – лапа нога тварини [2, с. 108], *гаджуга* – молода смерека або ялина [2, с. 42], *легінь* – парубок, дорослий хлопець [2, с. 110], *кресаня* – капелюх [5, с. 350], *черес* – широкий пояс із кишнями [5, с. 637], *фудульний* – зарозумілий, гордовитий [2, с. 198], *лудіння* – одяг [5, с. 373], *згарда* – шийна жіноча прикраса зі срібних монет

або хрестиків [5, с. 282] , *ботей* – стадо овець [5, с. 81], *заплітка* – кісник з кольорових вовняних ниток [2, с. 77].

Не знати, чи то вічний шум Черемошу і скарги гірських потоків, що сповняли самотню хату на високій *кичері*, чи сум чорних смерекових лісів лякав дитину, тільки Іван все плакав, кричав по ночах, погано ріс і дивився на неню таким глибоким, старече розумним зором, що мати в тривозі одвертала од нього очі... Туго росла дитина, а все ж піростала, і не стямились навіть, як довелось шити їй штани. Але так само була чудна. Дивиться перед себе, а бачить якесь далеке і не відоме нікому або без причини кричить. *Гачі* на йому спадають, а воно стоїть серед хати, заплющило очі, роззявило рота і верещить. Тоді мати виймала люльку з зубів і, замахнувшись на нього, люто гукала: «Ігі на тебе! Ти, обміннику. Щез би у озеро та в тріски!..» І він щезав. Котивсь зеленими *царинками*, маленький і білий, наче банька кульбаби, безстрашно забирався у темний ліс, де *гаджуги* кивали над ним галузками, як ведмідь *лабами*.

Тепер Іван був уже *легінь*, стрункий і міцний, як смерічка, мастив кучері маслом, носив широкий *черес* і пишну *кресаню*. Марічка теж вже ходила у *заплітках*...

Його Палагна була з багацького роду, *фудульна*, здорова дівка, з грубим носом й властою шиєю. Правда, вона любила пишне *лудіння*, і немало десь піде грошей на шовкові хустки та дорогі *згарди*, але то байка! Поглядаючи на овечки, що блеяли в загородах, на свій писаний *ботей*, на корови, що дзвонили та ревли по випасах в лісі,- він не журився.

Звичайно, щоб проводити словникову роботу з діалектними лексемами, вчителю треба бути самому гарно підготовленим. Особливо вчителю треба звернути увагу учнів на те, з якою метою той чи той автор використовує діалектні слова у творі. Одним із дослідницьких завдань учитель може запропонувати учням укласти словник діалектної лексики в окремому творі того чи того письменника.

Отже, для того, щоб підготувати учня до ЗНО та ДПА за темою «Діалектні слова», необхідно не тільки повторити в 11 класі матеріал шостого, а щоденна словникова робота з діалектною лексикою на уроках літератури.

Література

1. Авраменко О. М., Блажко М. Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. – Ч. І. – Вид. 5-те, змінене й доповнене. – К. : Грамота, 2015. – 559 с.
2. Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
3. Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т. Рідна мова : Підруч. Для 6-го кл. – К. : Грамота, 2011. – 296 с.
4. Українська мова: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – 240 с.
5. Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик- Меуш Г. Гуцульські світи. Лексикон. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 668 с.